

2 45

2012

11
148681/2 пр.

и-14256-

Увільнення злочинця дівчиною в Бродах 1727 р.

Подав Др. Василь Щурат.

В Київській Старині за місяць січень 1905 р. (ст. 89—97) д. Орест Левицький подав замітний причинок до історії звичаєвого права на Україні п. з. „Обычай помилованія преступника избраннаго дѣвушкой въ мужа“. Матеріал, яким він користувався, був, правда, небогатий: два народні перекази (один записаний з уст запорожця Коржа на початку XIX в., а другий оголошений сьвящ. Ф. Думицьким у „Вол. Епарх. Извѣстіяхъ“ 1872 р.) і документ іродської лудської книги з 1606 р., що переховується в київському центральному архіві. По обох народних переказах дівчина пробує визволити веденого на смерть злочинця, заявляючи готовість вийти за нього заміж, на що однак злочинець, бачучи негарну спасительку, не годиться. В одному переказі дівчина, прикрита білим покривалом, виявляє свій намір усно, в другому — символічно, накидуючи злочинцеві на голову хусту. Факт, який передається документом з 1606 р., трохи відмінний. В містечку Олиці увязненого злочинця випрошує собі дівчина ще перед покінченням процесу на мужа і коли злочинець на подружжя годиться, магістратський уряд визволяє його під умовою, що він зараз стане до шлюбу в католицькій костелі. Хоч і як скупий то матеріал, та він безсумнівно стверджує існування на Україні звичаєвого права, по якому дівчина могла визволити засудженого на смерть злочинця, вибираючи собі його за мужа. Основними рисами того правного звичаю вважає д. Левицький: 1) ратовання злочинця від смерті

197401

Львівська бібліотека
АН УРСР
№148682

197401

БК

дівчиною, яка, по документу з 1606 р., повинна бути „учтива“; 2) признання за злочинцем права відкинути проєкт подружжя і приймати кару смерті; 3) символічне накидування хустки злочинцеві на голову, що може мати таке ритуальне значіння, як перевязування хусткою руки жениха. Висказуючи гадку, чи початків того звичаєвого права не належало-б шукати в стариннім Римі, де ведених на смерть злочинців увільнювано, коли їх по дорозі стрічали Вестальки, д. Левицький вказує на подібні правні звичаї в Західній Європі, відки вони, по його думці, зайшли й на Україну. Коли воно стало ся, на се нема фактичних показів. Крайно скупе число народніх переказів про наш правний звичай — каже д. Левицький — свідчить, очевидно, що він практикував ся дуже рідко і мабуть не всюди в старій Україні. Ще скутіші документальні свідoctва. Крім декрету Оликеської ратуші з 1606 р. д. Левицькому не доводило ся стрічати ніяких натяків на істнування того правного звичаю ані в актових книгах нинішнього юго-западного краю з XVII—XVIII в. ані в актах українських судів — полкових, сотенних і магістратських. Та не вважаючи на се, годі вже нині сказати щось рішуче про ступень розширення нашого звичаю. З актових книг правобережної України найменше знані доси акти тих судів, що звертали увагу на звичаєве право — судів магістратських і ратушних, а те саме можна сказати й про акти козацьких судів лівобережної України.

З гадкою про крайне скупе число народних переказів і документів, що свідчило-б про слабе розширення обговореного звичаю на Україні, не годить ся д. В. Гнатюк. В рецензії на статю д. Левицького (Записки Наук. Товариства ім. Шевченка, 1906, кн. V, ст. 214—217) він вказує і на схожі з поданими д. Левицьким народні легенди про галицьких олришків (на жаль, не зібрані доси) і на 8 документів з давньої Польщі, що їх оголосив д. С. Естрайхер в статі п. з. „Wypraszenie od kary śmierci w obyczaju naszego ludu“ (Lud, 1904, III, ст. 241—258). Естрайхерові документи, між якими є й оголошений д. Левицьким з 1606 р., промагаючи за частим практикуванням і розповсюдженням нашого правного звичаю в Польщі XVII—XVIII в., можуть бути й мірою такого-ж практикування і розповсюдження його на тих українських землях, що входили в склад польської держави. Правда, не всі ті документи стверджують гадку д. Левицького, мовби одною з основних рвс того правного звичаю була дівчина „учтивою“, так як і цитова-

ний вже самим д. Левицьким документ з 1606 р. не згадує про символічне накидування хусти на голову злочинця. На основі Естрайхерових документів д. Гнатюк завважає зовсім справедливо, що визволити злочинця могла й повія, а навіть власна його жінка, та що таке саме право прислужувало й хлопцеві ба й катови, коли кара смерті грозила дівчині. Та мені здається, що всякі відступлення від того правного звичаю, по якому лиш дівчина (учлива чи неучлива) могла визволити злочинця, будуть варіантами, а накидування хусти чи рушника на голову злочинця, маючи справді своє пояснення в символізованню інших народних звичаїв, може, бодай в нас, вважати ся складовою частию звичаю. Ствердження сеї гадки поки що останеть ся залежне від спеціальних дослідів у тім напрямі.

Важнішим всього повинні бути питання: 1) як широко і як часто практикував ся на Україні звичай помилування злочинця для дівчини; 2) як довго правна сила його була признана урядом; 3) як довго стояв за правосильністю його сам народ? Естрайхерові документи дають лиш на друге питання якусь безпосередню відповідь. По словам пятого документу вже в 1684 р. гайдуки не дають дівчині визволити злочинця, і кат не пускає його, дарма що семей документ з 1747 р. свідчить еще про увільнення злочинця „*secundum consuetudinem regni*“, а так само ще пізнійший восьмий документ з 1769 р. Був би се доказ, що з кінця XVII в. звичай помилування злочинця для дівчини був у фазі упадку, а зберігане його залежить вже від волі таких офіціальних функціонерів, як гайдуки, кат і т. п. Чи в часі від кінця XVII в. аж до упадку Польщі виявилась де в острійшій формі опозиція народа проти нехтовання його давного звичаю, про се в оголошених доси документах нема згадки.

Документ, який кидає ярке світло на kwestії розповсюдження, правосильности і живучости звичаю помилування злочинця для дівчини на Україні, а в яким той звичай виступає так, як схарактеризував його д. Левицький, маю у себе. Ще в 1896 р. о. Ілярій Сіменович, парох Сухостава коло Копичинець, відступив мені ласкаво жмут карток *in folio* записаних ексцерптом „*Im. P. Gubernatorowi Brodzkiemu dla Informacyi z Xiąg Kommissarskich*“ і декретами брідського замку з 1725—1730 р. Яким способом та рукопись, що числить 55 карток письма, дісталась до Сухостава, незвісно. Та якось вона вже туди дістатись могла, скоро й Сухостав належав до тої ро-

дини Потоцких, якої власністю були Броди. З тої то рукописи, що містить в собі багато матеріалу до історії торговельного міста Бродів в першій половині XVIII в., я подаю тут поки що такі інтересні декрети брідського замку:

I. Die 29 Augusti a. 1727. W sprawie miedzy ichm. pp. Antonim Nowickim y Jedrzeiem Dąbrowskim szwagrem iego, aktorami, a sławetnie uczciwemi mieszczanami Jozefem Osokowskim, Tymofiem Kwiatkowskim, Jacentym Zachorowskim, Janem Rąwskim, Janem Kazimierzukiem, Matyaszem Niemczukiem, Gabryelem Hunką, Mikolaiem Pypcią, Michałem Konickim, cechmistrzami kunsztow tkackiego, szewskiego, bednarskiego, kusnierskiego y kowalskiego, tudziesz przeciwko wyrazonych cechow pospolstwu, y nieiakim Stanisławem Woznickim, pozwanemi zachodzi skarga od im. pp. aktorow o uczyniony przez te cechy tumult in loco supplicii, gdzie mieli bydz złodzieie o kradziesz smiercią szubienicy karani, to iest: Kość Popowicz y Antoni Zawadzki, z dekretu urzedownego mieyskiego brodzkiego die 23 Julii a. 1727 ferowanego, gdzie miasto exekucyi dekretu z okazji Woznickiego (повторено: Woznickiego) podpitego, na koniu biegaiącego y wolaiącego, ze reus nemi (замість: nemine) instigante absolvitur, y katowi grożącego, zeby się nie wazył postronka na szyię zakładac złodzieiowi, z ktorey przyczyny dziewkę dopuscily, zeby za szyię recznikiem uchwycic, y z nim uciekac et per consequens z Popowiczem, wolaiąc magnis clamoribus, biycie Lachow, nie dayte hubyty krow chrystyianskuiu. Widząc tedy aktorez wielki tumult y niebezpieczenstwo zycia swego, protestowali się po trzy razy, ze miasto exekucyi dekretu sprawiedliwości złodzieiow wypuszczaią. Sąd zwazywszy controversiam sprawy, inquizycyą na dzień 30 Augusta 1727 obydwom stronom, tak aktorowey dowodząc, iako y pozwaney odwodząc się po swiadkow dwunastu naznacza.

„Po wysłuchaniu ktorey de actu et data z strony pozwaney, strona powodowa inszych swiadkow gdy nie stawia, ale się na tychze samych zdawszy, pozwała. Iudicium praesens przystąpiwszy do przeczytania inquizycyi y one matura deliberatione roztrząsnąwszy in causa et actione violatae securitatis prawa magdeburskiego, naznacza, azeby strona pozwana, z swemi cechami stawila tak Koscia, iako y Antoniego Zawadzkiego in spatio dwoch niedziel sub poena subcubitionis ciezaru sprawy, zas Zachorowski, Alexander Kureczka, Stefan Safianik y Jakub Kudrycki poty w więzieniu zamkowym zostawac powinni, poki zloczynczow nie stawia; Woznicki, ze się wazył wybiegac w pole pod szubienicę y tumult czynic przez niesłuszne

y nienalezYTE proklamacye iakowes aresztowanie zloczyncow, zakazywaiac onych wieszac, ze dobrowolnie nie chce przyznac z iakiey okazyi y przyczyny et cuius motivo miał scelus perpetrare, powinien pose na konfessata korporalne w przyszły piątek, to iest die 5 miesiaca wrzesnia od daty dnia dzisieyszego. Cech szewski z osobna takze in spatio niedziel dwoch powinien stawic Mikolaia Kotyka magistra swego konsztu, mocą ninieyszego dekretu“.

II. Die 13 Octobris 1727. Na dzisieyszym terminie do kontynuacyi sprawy wedlug pierwszego dekretu 29 Augusti 1727 ferowanego odlozonego, poniewasz strona pozwana, to iest cechy nie stawiły Zawadzkiego y Koscia Popowicza, zloczyncow y zanoszą prosbę, ze ieszcze drudzy wyprawieni z cechow poslancy nie powrocili, ktorzy albo samych zloczynkow znaleść y przyprowadzie mogą, albo przynamniej na ktorym mieyscu dopytac y wyszukac, tedy sąd kommissarski przyimuiac ządanie od strony, dylatuie termin ultimanae sententiae do dwoch dni, to iest: ad 15 mensis eiusdem do rana, na ktory czas koniecznie wspomnionych dylatorow stawic powinni, nizeli zas przydzie do decyzyi, Hrycko Haraszuk, Semian Saffianuk, z cechu szewskiego; Mathiasz Sanicki, Bazyli Seniuk, z cechu tkackiego; Dmitro Kaliszyn, Chrycko Wendziaczuk, z cechu bednarskiego, Chrycko Butecha, Michał Szadowalow, ziec, z cechu kowalskiego, Jozef Jaiecznik, Semen Holinka z cechu kuszniarskiego maią wzięci bydz do sekwestru zamkowego, ci wszysey, ktorzy z alebardami trzymali koło do exekucyi, a ktory się tu z tych nie znajduie, cechmistrz kozdego z swego cechu powinien stawic y oddac do wiezienia, pod winą podobnego wiezienia y kary, iaka na tychze incarceroowanych bedzie in instanti.

Do kontynuacyi sprawy stawaiac, strony obydwie na terminie dzisieyszym, to iest: die 15 wrzesnia 1727 z dekretu przeszło sobotniego deklarowanym, aze cechy nie stawiły upuszczonych y zbiegłych zlodzieiow wedlug dekretu ex duplici instantia ferowanego: 1mo contravenerunt, tedy sąd dla inszych okolicznosci y racyi nie chcąc vana protractione czasu dilatowac dalszych terminow, ad decisionem sprawy przystępuie, poniewaz z wywiedzioney inkwizycyi pokazalo się et communi ore przy sądzie dowiodła pars instigans, ze Woznicki protegendo iakimsis miłosierdziem niepotrzebnym zloczyncow, Antoniego Zawadzkiego y Kostia Popowicza, naprzod przy sądzie urzędowym czynił przeszkody, a potym in loco supplicii illicite et temerario ausu przybiegłszy na koniu, wzniecił tumult na złamanie sprawiedliwosci in communitate populi, wolaiac na spowiednika przytomnego przy dyspozycyi przyprowadzonych na plac dla exekucyi zloczyncow

temi słowy: *nemine instigante absolvitur reus*, osobno na kata bezpiecznie y śmiało zawoławszy: stoy mistrzu, nie waz się wieszac tych ludzi, puki nie będzie instygator, a potym in *Universum*: niech widzę, kto na nich instyguie y gdzie są instygatorowie. Za którą przeszkodą cechy zgromadzone, nie zachowawszy porządku prawem obwarowanego, według ktorego sprawic się byli powinni, dopuscili związane dardami (iak zwyczaj) rozerwac koło y dziewczkę dobrowolnie puscili uchwycie ręcznikiem za szyję Antoniego Zawadzkiego, a potym *non attenta manifestatione et protestationae partis actoreae de summa injuria clamantis* zaraz spieszno wszyscy tłumem *cum plausu*, ze eliberowany złoczyńca przez dziewczkę, do miasta obrocili się y do fary konwuiowali, zostawiwszy na placu *sine minima custodia et assistentia* drugiego złodzieia Kostia, który dobrowolnie z tey okazji w las uciekł. Przeto sąd niniejszy, widząc tak wielką krzywdę y gwałt sprawiedliwosci uczyniony przez zlosliwą y nigdy nie praktykowaną zuchwałosc bez pamięci na słusność y prawo targnioną, zabiegając, aby podobne na potym nie znaydowały się akcy y obmierzłe Bogu y prawu występki, Woznickiego authorem tak wielkiego kryminału uznawszy, aby był mieczem ścięty, *sententiat*. Cechmistrze zas w komparycyi wyrażeni (oproc Tymofia Kwiatkowskiego tkackiego, y Michała Wysockiego kowalskiego cechmistrzow, którzy ani w miescie ani na placu natenczas nie byli) ze *inordinationem* prawa swego uczynili, sami *praesentes* będąc, dopuscili młodszym stojącym y trzymającym dardami koło wpuscic dziewczkę z ręcznikiem do uchwycenia Zawadzkiego, koło rozerwac, y złodzieiow upuscic, własnie iak gdyby ich sami chcieli bez prawie uwolnic, ktorych według dekretu nie stawili, mają bydz z funkcyi urzędow swoich ab *actu praesenti* za niedziel trzy degradowani na lat trzy, na ktorych miejsce inszych nowych cechmistrzow, urzedy swoje lepiej utrzymujących dla obrania dzien 6 *Octobris anni nunc currentis* elekeyi naznacza się, oproc Tymofia Kwiatkowskiego, y Michała Wysockiego, którzy się przy dawnym swoim cechmistrzostwie utrzymują. Oproc tego cisz cechmistrze z cechami swemi dadzą winy panskicy iako to: tkacki grzywien 45 sol.; szewski grzywien 100 sol.; kusnierski grzywien 60 sol.; bednarski grzywien 80 sol.; kowalski grzywien 60, a te grzywiny wyplacając, ma przypadac trzy części na cech a czwarta na cechmistrzow, którzy zas z cechow koło z dardami trzymali, iako to: Hrycko Haraszczuk, Semian Safiannik, Matyasz Sawicki, Bazyli Seniuk, Dmiter Kaliszyn, Hrycko Wendyaczuk, Hrycko Buleha, Michał Szapowałow, Jozef Jaciecznik, Semen Holinka, ze się wazyli koło rozrywac y sami pod *pre-textem* uciekającego złodzieia z dziewczką dobrowolnie drugiego odstą-

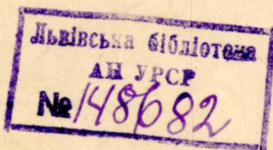
pili, powinni puł roka taczkami w zamku robic, a przy wyisciu z sekwestru mają b. dz karani w srod rynku po sto kijow. Oprócz tey kary wzwyż wyrazone cechy powinny stawic złodzieiow, także Kotyka y Iwana Winniczka. szewcow na dzien 6 Octobris w roku teraznieyszym pod dwoiaką karą, wzwyż wyrazoną, mocą niniejszego dekretu.

III. Die 6. Octobris 1727. Stosuiąc się do dekretu kommissarskiego d. 15 Septembris w roku teraznieyszym ferowanego, respektem elekcyi extraordinaryiney na postanowienie nowych cechmistrzow, degradowauszy starych, iako te cechy na dniu dzisieyszym die 6 Octobris anni eiusdem zgodnie y nalezycie swoich obrali cechmistrzow, iako to, z tkackiego, Woyciecha Czarnowicza y Tymofia Kwiatkowskiego approbowanego, z szewskiego, Michała Trębowelskiego y Wasyla Piałynskiego, z bednarskiego, Małuia Kulisza y Semena Łukaszevicza, z kusnierskiego, Bazylego Kisztuna y Antoniego Zacharyaszewicza, z kowalskiego, Michała Wysockiego, potwierdzonego y Tomasza Osypczuka. Onych do approbacyi zamkowej, tudziesz w ksiegi ich papisania podali i stawili, oswiadczaiąc swoię pilność y posluszenstwo approbiuję. Co się zas tycze statucyi z dekretu kommissarskiego wyzey wspomnionego zloczyncow, poniewasz onych na terminie dzisieyszym nie stawili, podpadaiają pod nową de antecissi sententia contrawencyą y peny.

IV. Die 2 Junii 1730. Na instancyę Nastazyi popowiczowey Starobrodzkiej, o pretensyą do im. pana Nowickiego Antoniego, iakoby przy złapaniu o kradziesz nieboszczyka Koscia Popowicza na polu za Staremi Brodami miał z pomienionego Popowicza wziąc z głowy czapkę, w ktorey znajdowało się czerwonych złotych iedenascie podwoynych, tudziesz o zabrane z nieboszczyka Koscia Popowicza circa executionem jego sukmany kontusza y zupana, poniewasz z woli y zlecenia ichm. panow kommissarzow decisio tych obiekyi do sądu mego zamkowego transportata, a zas praesens in iudicio szlachetny Pan Antoni Gąsecki przyznaie ze tę czapkę w ktory miały się te iedenascie podwoynych znajdowac czerwonych złotych przyznaie ze tylko i. pan Nowicki z Koscia Popowicza łapaiąc go, stracił pominioną na ziemię czapkę, a Gąsecki, służący na ten czas przy im. panu Dąbrowskim, actu assistuiący tylko na ten czas do złapania im. p-u Nowickiemu, podiał z ziemi rzeczoną czapkę, w ktorey powiada zadnych, ani na początku ani potym nie znalazł pieniędzy, uti obicitur strona, więc, sąd zamkowy naznacza p-u Antoniemu Gąseckiemu, eo istanti, przysiądz na tę rothę. Jako n n ta czapka była strącona przez w. pa. Nowic-

kiego z głowy iako tę czapkę nie im. p. Nowicki, ale ia tam podiawszy z ziemi, wziąłem ią do rąk moich, iako w niej zadnych najmniejszych nie znalazłem pieniędzy ani w złocie, ani w zadney monecie y. niewięd, czy tam były y iakim sposobem będące z niey zginyły. (Przysiągł). po wykonanym iuramencie pomieniony p. Antoni Gąsecki wolny od dalszey impetycyi od strony aktorowey, ip. zas Nowicki kontusz y zupan popowiczowey wzięte z koscia nieboszczyka lub in natura, lub pieniędzmi według wynalazku ludzi ab utriusque do zgody wysadzonych, in conservationem victu pozostalego dziecięcia, se fundere teneatur mocą dekretu ninieyszego, salva quietatione competenti de processu. Według ninieyszego dekretu strona pozwana im. p. Nowicki uczyniwszy satysfakcyą realną, aktoree oddawszy iey in natura kontusz, a za zupan wyliczył złp 15, z ktorey satysfakcyi, per plenam exolutionem ex mente praesentis decisionis, vigore satisfactionis, od strony aktorowey w urzędzie ma bydz kwitowany instantanee“.

Сповняючи оголошенем повисшого документу науковий дезі-дерат д. Левицького, я можу з повним правом уважати його найкрасшою ілюстрацією обговореного правного звичаю на Україні. Ніякий з оголошених доси документів не кидав на той правний звичай так багато світла, як брідський. Передовсім стверджує він подану д. Левицьким характеристику правного звичаю, лишаючи в сумніві лиш „учтивість“ дівчини, що визволює злочинця, бо ужите в документі слово „dziewka“ може бути толковане ріжно, отже й не конче на користь „учтивости“ дочичної дівчини. Дальше посвідчує брідський документ, що помидуване злочинця для дівчини було на Волини ще в першій половині XVIII в. незвичайно популярним звичаєвим правом. Коли-б не та популярність звичаєвого права, що, очевидно, могла вирости лиш з частого і успішного практикованя його, не прийшло-б у Бродях до такого конфлікту поміж народом і репрезентацією властей, який мало що не довів до розруху з за-краскою національного бунту. З другого-ж боку той конфлікт і тяжке покаране безпосередних винувників розруху вказують на нехтоване народного звичаєвого права властями і на його упадок. Повінчане злочинця не спинює власти від дальшого пошукованя його в цілі покараня. Чи злочинець, Антін Завадський, понав ся в руки власти, так як аж за три роки після утечі Кость Попович, незвісно.

III
И-148 681/2 пр.

2 46 пр.